

Kockázatkultúra – kockázatmenedzselés (Makrokriminológiai megközelítés)

E témakör kapcsán előljáróban megemlítem, hogy – figyelemmel az utóbbi fél évszázadban bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásokra – célokom annak bebizonyítása, hogy a kockázat + kultúra = *kockázatkultúra lehet az a független változó, amire kriminológusként, a bűnözés makroszintű kezelésének hálózatait rá lehet építeni*. A továbbiakban ezen alapvetés szem előtt tartásával mutatom be a főbb kriminológiai összefüggéseket.

Kockázat – kultúra

Miként ezt korábban már kifejtettem:⁴⁶ az emberi tevékenység lényege elválaszthatatlan kapcsolatban van a kockázatokkal, a kockázatok megélésével, megítélésével, és kezelésével. Ezért kriminológiai kutatásoknak is elengedhetetlenül szükséges része kell, hogy legyen a kockázatok vállalása körülményeinek megismerése. Tekintettel arra, hogy az ember viselkedése alapvetően kulturálisan determinált, e gondolatkör bevezetéseként célszerűnek tűnik említést tenni a *kockázati kultúráról*. Bruce Newsome úgy fogalmaz, hogy a *kultúra* valamely csoport vagy szervezet domináns normáinak, értékeinek és meggyőződéseinek együttese. Kifejti továbbá, hogy vannak olyan kockázatmenedzselési standardok, amelyek előírják a szervezeti kultúra fejlesztését, és beépítését a kockázatmenedzszmentbe.⁴⁷ Ez a fejlesztés természetesen a biztonságot célozza meg, ami azt is jelenti, hogy az ezzel ellentétes, tehát negatív kulturális szokásokat vissza kell szorítani. Ezt nevezzük a kockázati kultúra fejlesztésének.⁴⁸

A *kockázat iránti érzékenység* – ideértve a tolerálható kockázat mennyiségét és minőségét – egyenként jelentősen különböző lehet. Figyelemre méltó azonban az a megfigyelés, hogy a rizikó iránti magasabb toleranciaszint nem jelent automatikusan alacsonyabb érzékenységi küszöböt. Más-más értékek jellemezhetik ugyanazt az embert attól függően, hogy a kockázatterékenység szituációs, pszichológiai, szociális vagy kulturális mozgatórugói kerülnek-e előtérbe.⁴⁹ Az egészség megőrzésével kapcsolatban megemlíthető, hogy a fiziológiai egészség fenntartása (és helyreállítása) viszonylag könnyebb fel-

46 Így például: IRK Ferenc: *Megbűntethetetlen bűnök I. Transznacionális termelő szervezetek kockázatmenedzselése*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015. Különösen 3. fejezet

47 NEWSOME, Bruce: *A Practical Introduction to Security and Risk Management*. Sage, Los Angeles, 2014. 135.

48 Így NEWSOME: *im.* 136.

49 Részletesen lásd NEWSOME: *Lm.* 153–162.

adat, ennél nehezebb a pszichés egészségmegőrzés és az ilyen jellegű sérülések rehabilitációja. A különféle munkaegészségügyi előírások könnyebben definiálhatók és tartathatók be, mint az egymástól különböző stresszhelyzetek helyes kezelése.⁵⁰

Valamely tett megítélésének alapja mind a kriminológus, mind a büntetőjogász számára a *társadalmi veszélyesség* ténye és minősége, aminek megítélésében nagy szerepet tulajdonítanak annak a *kulturális környezetnek*, amelyen belül a tett elkövetettik, valamint az áldozat(ok) az okozott kárt elszenvedí(k). E mellett fontos funkciója van annak a környezetnek, amelyik befolyást gyakorol arra, hogy *hatalmi/döntéshozói szinteken* ezekről a társadalomra veszélyes tettekről *előzetesen* (akár „félrenézés”/negligálás, akár engedélyezés vagy tiltás által), majd a kárkövetkezmények ismeretében *utólag* (ismételten csak „félrenézés”, jóváhagyás, vagy tilalmazás formájában) milyen vélemény alakul ki. Azaz, hogy ez az álláspont a lehetséges három (a túrt, a támogatott, vagy a tiltott) kategóriák közül melyikbe sorolódik. Az előtte/utána álláspontokban eltérés adódhat, ami eleve rontja a tettek sikeres prevenciójának esélyeit.

Tényként kezelendő megállapítás, hogy az *egyén alapvetően a számára domináns környezet elvárásai szerint* igyekszik dönteni és viselkedni, ami – kedvező esetben – egybeesik a *tágabb környezet* elvárásaival is. Kedvezőtlen esetben a két döntési és viselkedési minta ellentmondásban van egymással, az egyénnek pedig célszerű az ebből adódó konfliktus feloldásával meghoznia döntését. A *konfliktusok kiinduló forrása pedig a viselkedés eltérő kulturális megítélése*. Viktimológiai szempontból ez az állítás azzal a kiegészítéssel teljes, hogy mindezt azért szükséges hangsúlyozni, mert az áldozatok – kulturális különbözőségük folytán – gyakorta áldozati mivoltuknak sincsenek tudatában. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy a *kulturálisan determinált érdekek*, érdekérvényesítési eszközök és módszerek jelentősen különböznek egymástól, és nagymértékben befolyásolják mind a prioritásokat, mind a hosszú távú érdekek felismerését és előnyben részesítését.

A probléma jobb megértéséhez segíthet hozzá annak vizsgálata, hogy melyek körül jellemző kulturális különbségei. Ezt legkevesebb két dimenzióban ismerhetjük meg, amelyek a következők:

1. A kultúrák alapvetően *eltérő minősége*, ami a gyökeresen különböző értékrendszerekre épült fel, s ami ennél fogva teljesen másféle prioritásokat határoz meg az elkövetett bűnök súlyára (és ebből következően a kiszabandó büntetésekre) vonatkozóan is.
2. Az a *fáziskésés*, ami a különféle kultúrák között jelenleg fennáll, ehhez hozzátéve azt, hogy a megkésettén induló, ám a feletteket eséllyel utolérni szándékozó országokban erős a törekvés arra, hogy saját kulturális rendszerükbe megkíséreljék beintegrálni a „vezérkultúra” (Leitkultur) képviselőinek főbb vonásait. Ez utóbbiba tartozik pl. Magyarország is, de még feltűnőbb a kettős (tradíciókhoz és a modernizációhoz) kötődés közepette a gyors alkalmazkodási törekvés az ázsiai feltörekvő országokban, elsősorban Kínában, amelyik például a német büntető jogdogmatikai és jogalkalmazási hagyományok iránt több évtizede élénken érdeklődik.⁵¹ Ugyanakkor a

50 Lásd bővebben NEWSOME: Lm. 367–370.

51 Lásd erről például: ALBRECHT, H.-J.: Die Todesstrafe in China. In: C. Boulanger, V. Heyes, P. Hanfling (Eds): Zur Aktualität der Todesstrafe. Interdisziplinäre und globale Perspektiven. 2nd, revised and enlarged ed. Berlin-Verlag Spitz, Berlin 2002, 165–192.; Albrecht, H.-J., Simon, J.-M., Rezaei, H., Rohne, H.-C. Kiza, E. (eds): Conflicts and Conflict Resolution in Middle Eastern Societies – Between Tradition and Modernity. Duncker & Humblot, Berlin 2006; továbbá: 2011 Plan of China - Collaborative Innovation Center of Judicial Civilization, German Sub Center Series of

felzárkózási eséllyel nem rendelkező, továbbra is a hagyományokra alapozó vagy ebbe az állapotba visszatérni kívánó országokra az 1. pont alatt megfogalmazott minőségi ismérv tartósan jellemző lehet.

Nincs lehetőség multikulturális közösségek világméretű kialakítására. Megbuktak (s ahol még nem történt ez meg, be fog következni) a kisebbségekkel kapcsolatos integrációs erőfeszítések, s minden olyan fáradozás, amelyek – szögesen eltérő kultúrák „összecsapása” esetén – a többségi véleményt, kultúrát akarja a kisebbséggel elfogadtatni. Ennek fel- és elismerése annál nagyobb jelentőségű, mert a kisebbség-többség arányában egyre gyorsuló ütemű változásoknak vagyunk tanúi. A kisebbségek – nem utolsó sorban a második modernizáció hatásai következtében – mind kevésbé viselik el az aktuális többség által rákényszerített szokások, normák saját normarendszerüktől gyökeresen különböző jellegzetességeinek akár önkéntes, akár kényszeren alapuló befogadását. Az imént megfogalmazott szempontok figyelembe vételével célszerű a kockázati kultúra megállapításaiból is következtetéseinket levezetni.

Kultúra – bűnözés

A kultúra és bűnözés viszonyáról, a kultúra és a bűnelkövetés összefüggéseiről alkotott véleményekkel az elmúlt évtizedekben számos szerző foglalkozott. Ezekről részletes beszámoló például Korinek László⁵² A tényleges vagy még csak a jövőbeni lehetséges (potenciális) áldozatokra vonatkoztatva is helytálló az a megfogalmazás, amelyek szerint a kultúra és a bűnözés összefüggésének vizsgálata különösen azért fontos, mert – főként a kisebbségek által elkövetett cselekmények esetében – ezen ismeretek nélkül lehetetlen a valós motivációkat kellő mélységben feltárni, s a védekezést megfelelő színvonalon megszervezni.⁵³ A makrokriminológiai/makroviktimológiai kutatások megállapításaira támaszkodva ma már egyoldalúnak tekinthetők azok a megfogalmazások, amelyek a kisebbségekhez tartozó embercsoportokat kizárólag vagy akár csak elsődlegesen speciális bűnelkövetőkként tartják számon. Bár a kriminológia is még csak sporadikusan foglalkozik a kisebbségi (például a háborús vagy a prostitúciós bűnözés kisebbségi) áldozataival, azonban kívánatosnak tűnik a kisebbségi kört a bűnelkövetőkön túlmenően az áldozati körre is kiterjeszteni. Így például a domináns kultúrával adekvát jogalkotás vagy bűnüldözés ténye, vagy annak hiánya a többségi kultúrától eltérő kisebbségi kultúra léte miatt beavatkozásokat igényelhet. Egyet értek Van Broeck megfogalmazásával, amelyik szerint valamely bűncselekmény akkor tekinthető kulturális bűnténynek, ha az elkövető olyan kisebbségi csoporthoz tartozik, amelyik a több-

Activities, "Sino-German Seminar on Criminal Justice" Was Held in Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law in: <http://zjkxyjy.cup.edu.cn/en/node/1301> (letöltve: 2018.02.05.)

52 KORINEK László (2010a): Kriminológia. I. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 2010. 227-232.; Korinek László (2010b): Kriminológia. II. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest. 2010. 557. és köv. pp.; továbbá Korinek László (2016): Felelem a bűnözéstől, rejtett bűnözés. In: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERESZI Klára – LÉVAY Miklós (szerk.): Kriminológia. Walters Kluwer Kft. Budapest, 2016. 371-394.

53 Vö.: VAN BROECK, J.: Cultural Defence and Culturally Motivated Crimes (Cultural Offences). European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, Vol. 9/1, (2001) 1-32. (különösen: 2.) Erről részletesen lásd: IRK Ferenc: Kétkedő kriminológia. A rizikó társadalom kriminálpszociológiája. Bifor Kiadó, Miskolc, 2012. 141-142.

ségitől olyanfajta eltérő morális normákkal rendelkezik, amelyek a bűncselekményi szituációban a bűncselekményhez kapcsolódó szerephez jutott. Az egymással divergáló jogi kultúrák konfliktusa a bűncselekmény közvetlen okaként játszhat szerepet.⁵⁴ Hozzáteszem: az *egymással divergáló jogi kultúrák konfliktusa a sértetté válás okaként is szerepet játszhat.*

Sandra Walklate⁵⁵ úgy véli, hogy az utóbbi negyedszázad során (amely időszak e ki-jelentése óta újabb tíz évvel hosszabbodott meg) a *politikának az áldozatok iránti megnövekedett érdeklődésében* nagy szerepet játszott a kultúra. Ezt az állítását Gabe Mythen állásfoglalásával alátámasztottnak tartja, aki szerint lehetséges a kulturális viktimológia kialakulása. Mythen ezzel összefüggésben hivatkozik Ulrich Beckre és Frank Furedire, akik az áldozatok univerzálissá válása eredményeként az áldozati kompenzáció kultúrájának kialakulását hangsúlyozták. Dave Whyte csakúgy, mint az előbb említettek azt a véleményüket hangsúlyozták, hogy a megváltozott kulturális körülmények hatására mi valamennyien áldozatok vagyunk.⁵⁶ Mythen részletesen vizsgálja, hogy a szociális, a politikai, a gazdasági és a jogi kultúra milyen hatással van a viktimológiára.⁵⁷ Ma még elméleti, politikai és jogi természetű kérdés – hangsúlyozza Walklate –, hogy az általános és a különös, az univerzalizálás és az individualitás között hogyan állapíthatók meg az azonosságok és a különbözőségek. Idézi Whyte azon a véleményét, amelyik szerint manapság már egyre nehezebb különbséget tenni aszerint, hogy a károkozó nemzeti vagy nemzetközi szervezet-e.⁵⁸

Kultúra – bűn – kockázat

Mythen⁵⁹ a kulturális intézmények szerepének fontosságát hangsúlyozza annak meghatározásában, hogy mi tekinthető bűnkockázatnak, ezen túlmenően pedig a viktimizáció megítélésében a szerző elképzelései döntő fontossággal bírnak. Hangsúlyozza, hogy a *technológia fejlődése együtt jár a kockázatok kiterjedésével, ami egyre inkább ahhoz vezet, hogy a hangsúly a bűnelkövetőről az áldozatra helyeződik át.* Ez pedig együtt jár azzal, hogy kulturális sémák mentén egyének és csoportok közösen elemeznek jelenségeket és együttesen alakítanak ki véleményt azokról. Így kerül a kultúra a viktimizációs elemzések középpontjába. Miként a kultúra a kriminológiai elemzések része lett akkor, amikor a városi bűnözéstől a kockázatos tevékenységekig a jogsértés lehetőségeit és indokait keresték a kutatók, ugyanúgy részévé válik a viktimológiai elemzéseknek akkor, amikor elfogadjuk: vizsgálat alá kell vonni azt, hogy áldozat milyen kulturális ismérvekkel és szubkulturális jellemzőkkel rendelkezik.

54 VAN BROECK: Lm.

55 WALKLATE, Sandra: Other visions of victims and victimology. In: Walklate, S. (Ed. by): *Imagining the Victim of Crime*. London, McGraw Hill Open University Press, 2007. 417–421. (különösen 419.)

56 WHYTE, Dave: Victims of corporate crime. In: Walklate Lm. 446–463.

57 MYTHEN, Gabe: Cultural victimology. Are we all victims now? In: Walklate Lm.: 464–483.

58 WALKLATE: Lm. 420

59 MYTHEN: l.m. 465–466.

Mythen egy korábbi munkájában⁶⁰ a *kockázat három pillérét* jelölte ki. *Első*: a kockázattársadalom területől független veszélye, ami azt jelenti, hogy a nemzetbiztonság területén kívüli kockázatának időszakába léptünk, amikor már nem létezik csak a nemzetállamok határain belüli biztonság.⁶¹ *Második*: a kockázat magában hordozza az egész világra kiterjedő katasztrófa lehetőségét. *Harmadik*: minél inkább növekszik és válik (a szó közvetlen és átvitt értelmében egyaránt) robbanásveszélyessé a kockázat, annál inkább csökken a menedzselésére szolgáló kapacitásunk. Gondolkodásunk még többnyire a hagyományos szektorális osztálytársadalom keretei között keresi a megoldásokat, azonban a kockázattársadalom jellemzője az univerzalitás, ami arra vezet, hogy a hagyományos gondolkodást követő cselekvéssel mindenki vesztesé válik. A *kockázati világtársadalom* legfontosabb veszélyei: az ökológiai összeomlás, a nukleáris háború és a globális terrorhálózatok. Ezek következményei miatt *mindenki potenciális áldozat* – helytől, fajtól, nemtől és osztályba tartozásától függetlenül. Ezzel az állapottal szemben csak akkor van esélye az emberiségnek sikeresen fellépni, ha a kockázatokat demokratikus módon szétterítik a teljes Föld-lakosságra. Ez pedig azt jelenti, hogy a *differenciált osztály-tudatosság helyébe az univerzális kockázat-tudatosságnak kell lépnie*.⁶² Látnunk kell, hogy ennek megvalósításában eminens szerepe van annak, hogy az egyéni kockázat ténye és annak felismerése olyan tényezőktől függ, mint az életkor, a nem, az etnikumhoz és osztályhoz tartozás. Ugyanazon kockázatra nagyon különböző, aktív valamint passzív (közömbös vagy éppenséggel „nem”) válaszok adhatók, a választásban szerephez jut a bűncselekmény jellege mellett a szociális struktúrák, a megélt tapasztalatok és egyéni habitusok.⁶³ Ami szintén tény, hogy az eltérő félelem-kultúrákat olyan tényezők színezik, mint a „közvélemény”, az embereknek a kockázatokkal szembeni idegenkedése, ami a különböző kultúrákban a pragmatizmustól az ellenállásig terjedhet. Szerephez jutnak más befolyásoló tényezők is, így például a domináns csoportok által a félelem-projektálása (kivetítése a jövőre).⁶⁴

Összegezés

A leírtak ismeretében megállapíthatjuk: alapvetően *kultúra- és politikafüggetlen* annak *definiálása*, hogy akár a jogalkotó és jogalkalmazó hatalom, akár az ügynevezett közvélemény *kit nevez meg bűnelkövetőnek és kit áldozatnak*. A *kultúrákban érvényesülő trendek befolyással vannak arra, hogy az emberek közül kik és milyen környezetben tekintik magukat bűncselekmény áldozatainak*. Az egész probléma kezelése pedig nagymértékben függ az adott területen érvényes bűnkontroll-politikától. Ezért nem fogadható el minden további nélkül az a kijelentés, hogy mi valamennyien bűncselekmények áldozatai vagyunk. A valóság megértéséhez szükség van a szociális, gazdasági, politikai, geográfiai és technológiai tényezők tekintetbe vételére.⁶⁵ Ahhoz ugyanis, hogy tudjuk: ki az áldo-

60 MYTHEN, Gabe: Ulrich Beck: A Critical Introduction to the Risk Society, London: Pluto Press, 2004.

61 ULRICH Beck 2002-ben megfogalmazott tézisét ismerteti Mythen.

62 Lásd erről MYTHEN (2007): l.m. 471.

63 MYTHEN (2007): l.m. 474.

64 MYTHEN (2007): l.m. 475.

65 Lásd részletesen: MYTHEN (2007): l.m. 476-479.

zat, azt is tudnunk kell(ene), hogy ki a bűnös, mi tekinthető egyáltalán normasértésnek (következésképp normának), mi tekinthető (a normasértésen alapuló) bűnös tettnek, mindezek pedig kultúrafüggő jelleget viselnek magukon. Ezért gyakran előfordul, hogy – eltérő kulturális környezetben – egyazon tett megvalósítója lehet halált megvető bátorságot tanúsító hős, de ugyanígy bűnelkövető (vagy éppenséggel kegyetlen gyilkos) is. E megítélésbeli eltérések eredményezik azt is, hogy egyazon személy vagy embercsoport az *egyik* kultúra elfogadói szerint bűnelkövető, a *másik* szerint áldozat. A *harmadik* lehetőség, hogy – megint csak eltérő kulturális megítélés alapján – ugyanazon személyre, azonos tetteinek értékelése során, ami vele történt, az nemcsak jogi, de morális szempontból sem tekinthető sem elismerésre méltó, sem elítélendőnek értékelhető eseménynek.

Amiről az imént szó volt, az bizonyos szempontból egyfajta statikus képet fogalmaz meg. Azonban – miként erről e dolgozatban is több helyütt szó esik – jelen világunk, társadalmaink – különösen az elmúlt évszázad nyolcvanas éveitől meginduló intenzív globalizáció következményeként – korábban bizonyosan ismeretlen sebességű mozgásba/átalakulásba lendültek. A különféle kultúrák „termékei” a legváltozatosabb körülmények között találkoznak, hasonlítatnak össze és méretetnek meg. Ezért az egyszerűség kedvéért most csak modernizációnak nevezett folyamat a világ minden pontját eléri, alóla egyetlen közösség sem vonhatja ki magát. Az már eltérő képet mutat, hogy ezt a mobilitást ki hogyan éli meg, a változást mozgásban tartó erőket mennyire ismeri fel, milyen véleményt alkot róluk, és mindezekből az ismeretekből magára, illetve környezetére vonatkoztatva milyen tanulságokat von le. Ezek rendszerezéséhez nyújt segítséget a *kockázati kultúra* fogalomkörébe is tartozó ismereteket feltáró szervezeti *kockázatmenedzselés* elnevezésű diszciplína. Hiba volna nem észrevenni: ebből az újfajta tevékenységből a viktimológiát megkülönböztetett figyelemmel kezelő (makro) kriminológia sem vonhatja ki magát.